

TRAVESTIE, EEN SERIEUZE (NOOD)ZAAK

Paul Vennix

Tweede herziene druk

Deze brochure is tot stand gekomen in opdracht van de LKG T & T.

NFGV Nationaal Fonds Geestelijke Volksgezondheid

Deze brochure werd financieel mogelijk gemaakt door het NFGV.

ISBN 90 5166 749 3

Uitgeverij Eburon
Postbus 2867
2601 CW Delft
E-mail: info@eburon.nl
www.eburon.nl

© 2001 NISSO. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende(n).

INHOUD

Inleiding	5
I Algemene informatie	6
1.1 Hoe vaak komt travestie voor?	6
1.2 Wanneer begint men met travestie?	6
1.3 Travestie en seksuele gerichtheid	6
1.4 Hoe komt het dat iemand travestiet is?	7
1.5 Redenen voor travestie hangen samen met de genderidentiteit	7
II Enige begrippen nader toegelicht	7
2.1 Gender	7
2.2 Transgenderisme	9
2.3 Is er een duidelijk onderscheid tussen travestie, transgenderisme en transseksualiteit?	10
2.4 Waarom een nieuw hokje 'transgenderisme' erbij?	10
III Psychische aspecten	11
3.1 De betekenis van vrouwenkleding	11
3.2 Komt genderdysforie ook bij travestieten en transgenderisten voor?	12
3.3 Het is toch onzin dat een man zich vrouw kan voelen?	12
3.4 Kan travestie overgaan in transseksualiteit?	13
3.5 Wensen betreffende geslachtsaanpassing	14
3.6 Seksualiteitsbeleving	15
3.7 Masochisme	16
IV Sociale aspecten	16
4.1 Travestie en transgenderisme in heterorelaties	16
4.2 Kinderen van travestieten	20
4.3 Wel of niet uit de kast komen?	21
4.4 Winkelen en uit de kast komen	21
V Problemen en hulpverlening	23
5.1 Specifieke problemen	23
5.2 Zijn travestie en transgenderisme psychische stoornissen?	24
5.3 Criteria voor geslachtsaanpassing bij transgenderisme	24
5.4 De betekenis van zelfhulpgroepen	25
VI Travestie bij vrouwen	26
6.1 Betekenis van het dragen van mannenkleding	26
6.2 Problemen bij VM-transgenderisme	26
6.3 Perspectieven bij een gedeeltelijke geslachtsaanpassing	27
VII Tips	27
7.1 Algemene aanbevelingen	28
7.2 Specifieke aanbevelingen voor transgenderisten	28
7.3 Aanbevelingen voor partners van travestieten en transgenderisten	29
Bijlagen:	30
I Adressen Nederland	30
II Adressen Vlaanderen	31
III Internetadressen	32
IV Verder lezen	32

INLEIDING

Kleurrijke nichtenoptochten, schitterende *drag queens*, miss Travestie Holland-manifestaties en andere beelden die men in de media over travestie krijgt voorgeschoteld, hebben bijgedragen tot de associaties die men gewoonlijk bij travestie heeft: extravagant, karikatuur en persiflage, glitter en glamour, homoseksualiteit, toneel, exhibitionisme, vermaak.

Deze beelden zijn echter weinig representatief voor travestie:

- de meeste travestieten hebben geen avondjurken in de kast hangen
- vrouwenkleding wordt meestal niet voor de lol gedragen
- de meeste travestieten zijn niet homoseksueel
- er zijn maar weinig travestieten die zich in het openbaar in vrouwenkleden vertonen.

Hoe zit het dan wel? Dat leest u in deze brochure.

De brochure is bestemd voor iedereen die behoefte heeft aan meer kennis en begrip over travestie. Voor travestieten zelf kan het lezen ervan bijdragen tot een betere kijk op zichzelf en perspectieven bieden om beter met travestie om te gaan. Partners van travestieten krijgen wellicht een antwoord op vele vragen en hierdoor een meer realistische kijk op de travestie van hun partner. Bovendien kan het van nut zijn om anderen over travestie te informeren. Hulpverleners vinden er de noodzakelijke basisinformatie.

De brochure is voor een groot deel gebaseerd op het boek *Travestie in Nederland en Vlaanderen* (zie bijlage IV), dat is verschenen naar aanleiding van een recent onderzoek van het Nederlands Instituut voor Sociaal Sexuologisch Onderzoek (NISSO) onder 479 mannen met een min of meer dwingende behoefte om vrouwenkleden te dragen.

Een aantal van de deelnemers aan het onderzoek zal zichzelf, zoals verderop zal blijken, overigens geen man noemen. In verband met de leesbaarheid verstaan we in deze brochure echter onder 'man' iedereen met een mannenlichaam. Ook wordt dan gesproken over 'hij' en 'zijn' in plaats van het in travestiekringen gebruikelijke 'zij' en 'haar'.

Naast travestie wordt ook de betekenis van het nieuwe begrip transgenderisme uitgebreid toegelicht. Daarbij komt ook transseksualiteit ter sprake, maar dan uitsluitend binnen de context van travestie en transgenderisme. Dit is mogelijk omdat ook transgenderisten en transseksuelen die geen geslachtsaanpassing hebben ondergaan aan het onderzoek hebben deelgenomen.

Omdat geen vrouwen aan het onderzoek meededen, gaat de brochure vrijwel uitsluitend over travestie bij mannen. Alleen achterin wordt in het kort iets gezegd over travestie bij vrouwen.

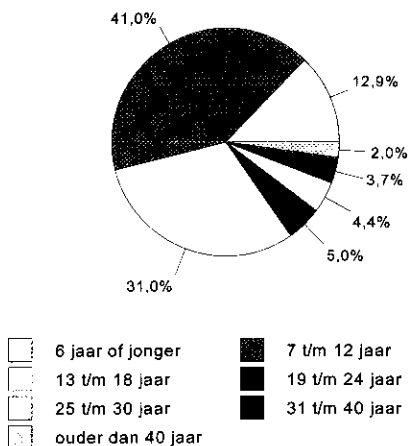
Onder travestie wordt voorlopig verstaan: een dwingende behoefte om kleding van de andere sekse te dragen. Verderop wordt het begrip travestie verder afgebakend.

I ALGEMENE INFORMATIE

1.1 Hoe vaak komt travestie voor?

Het aantal mannelijke travestieten vanaf twintig jaar wordt in Nederland geschat tussen 1% en 5% (70.000 tot 300.000). Dit betekent dat het nog maar de vraag is of een stad als Breda met ruim 156.000 inwoners alle Nederlandse travestieten kan herbergen. Omdat transseksualiteit veel minder voorkomt dan travestie zal wanneer een man een min of meer dwingende behoefte heeft vrouwenkleding te dragen er meestal sprake zijn van travestie en niet van transseksualiteit. In Nederland is naar schatting slechts 1 op 12.000 man-naar-vrouw transseksueel (1 op 30.000 is vrouw-naar-man transseksueel).

Figuur 1. Aanvangsleeftijd travestie

Noot: gegevens over alle deelnemers NISSO-onderzoek

1.2 Wanneer begint men met travestie?

Ongeveer de helft begint al met het dragen van meisjeskleden tijdens de basisschoolperiode (figuur 1). Dit gebeurt meestal stiekem. Het kan ook gebeuren dat men pas wanneer men de vijftig al is gepasseerd met travestie begint.

Wanneer men op zeer jonge leeftijd begint is de kans groter dat men liever een meisje had willen zijn en is er in feite sprake van transseksualiteit. Omkleden in de jeugd kan ook van voorbijgaande aard zijn.

1.3 Travestie en seksuele gerichtheid

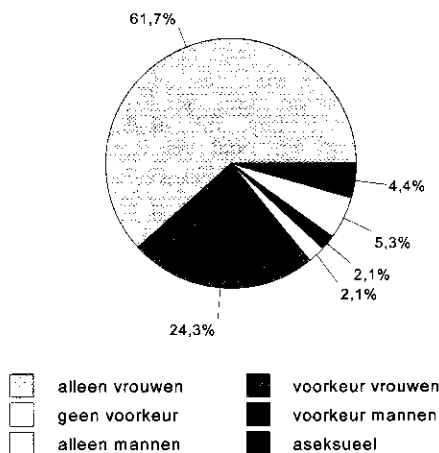
Vaak wordt gedacht dat travestieten homoseksueel zijn. Verreweg de meeste travestieten zijn echter heteroseksueel: homoseksualiteit duidt niet op travestie en travestie niet op homoseksualiteit (figuur 2).

De meeste heteroseksuele travestieten wagen zich echter niet in vrouwenkleden op straat. Travestie vindt bij hen vrijwel steeds thuis achter gesloten gordijnen plaats en wordt meestal angstvallig verborgen gehouden (zie § 4.3). Als ze wel in vrouwenkleden naar buiten gaan, zorgen ze bovendien niet als man door de mand vallen. Heteroseksuele travestie valt daardoor niet op en blijft vrijwel onzichtbaar.

Homoseksuele travestieten zijn, wanneer ze zich in het openbaar als vrouw vertonen, vaker geneigd zich wel opvallend te kleden: travestie is dan eigenlijk het uitvergroten van het vrouwelijk stigma wat vaak op hen wordt geplakt. Homoseksuele travestie is daardoor wel zichtbaar. Overigens geldt ook voor de meeste homoseksuele travestieten dat zij alleen thuis vrouwenkleding dragen.

De grotere zichtbaarheid van homoseksuele travestie en de neiging vrouwelijke kenmerken toe te kennen aan homoseksuele mannen hebben er ten onrechte toe bijge-

Figuur 2. Seksuele gerichtheid in procenten

Noot: gegevens over alle deelnemers NISSO-onderzoek

dragen dat homoseksualiteit en travestie met elkaar worden geassocieerd.

1.4 Hoe komt het dat iemand travestiet is?

Hoe komt het dat iemand links- of rechtshandig is, aanleg heeft voor talen of wiskunde, schilderen of schaken leuk vindt? Weinig mensen maken zich daar druk over.

Over hoe het komt dat iemand travestiet is, heeft echter menig een zich het hoofd gebroken: travestieten zelf, hun partners, maar ook diverse psychiaters en psychologen. Allerlei theorieën hebben daarover dan ook de ronde gedaan. Zo werden o.a. als oorzaak genoemd: gebrek

aan identificatiemogelijkheden met de (vaak afwezige) vader, een dominante moeder, een voorkeur van de moeder voor een dochter, verwerping door de moeder, castratieangst, enz. Deze theorieën worden door onderzoek echter niet bevestigd. Zo blijken bijvoorbeeld ouders van travestieten over het geheel genomen niet te verschillen van andere ouders. Al met al kunnen we dan ook stellen dat over mogelijke oorzaken van travestie niets bekend is. Laten we het er op houden dat men er een travestieknobbel voor heeft.

1.5 Redenen voor travestie hangen samen met de genderidentiteit

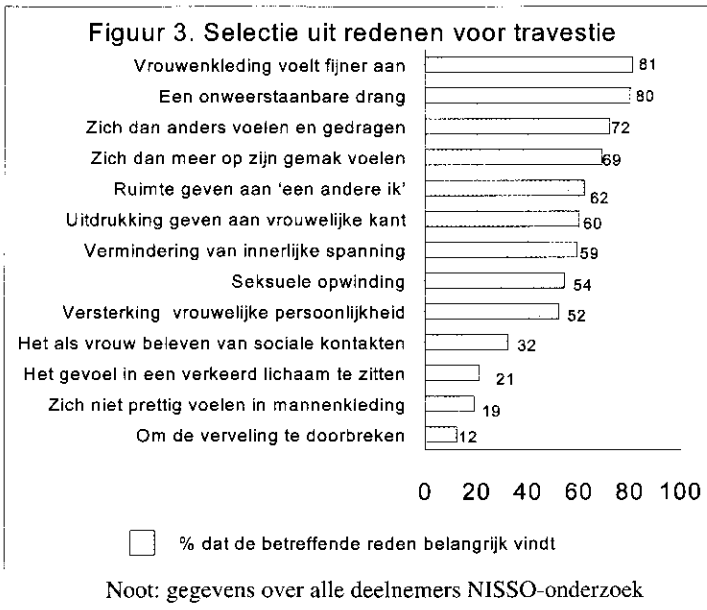
Wel weten we inmiddels waarom sommige mannen behoefte hebben om vrouwenkleden te dragen. In het NISSO-onderzoek is er uitgebreid naar gevraagd. Hoe vaak bepaalde redenen voorkomen zijn te vinden in figuur 3. Uit deze figuur wordt duidelijk dat vaak meerdere redenen gelijktijdig een rol spelen. Immers, indien we de percentages uit deze figuur bij elkaar optellen komen deze ver boven de 100% uit.

De betekenis van travestie hangt samen met hoe men tegen zichzelf aankijkt wat betreft het man- of vrouwzijn, met de *genderidentiteit* die men heeft. Omdat de behoefte om vrouwenkleding te dragen verschillend is voor mannen met een andere genderidentiteit is het nodig eerst dieper op die genderidentiteit en daarmee verwante zaken in te gaan. In § 3.1 komen we op de redenen voor travestie terug.

II ENIGE BEGRIPPEN NADER TOEGELICHT

2.1 Gender

Zojuist kwamen we term *gender* tegen in het begrip genderidentiteit. Wat is dat eigenlijk, gender?

Gender heeft naast de lichamelijke seksekenmerken betrekking op alle persoonlijke aspecten van het man- of vrouwzijn, zoals de juridische en maatschappelijke positie die men als man of vrouw inneemt, hoe men zich tot man of vrouw heeft ontwikkeld, hoe men zich als man of vrouw voelt en gedraagt, enz. Gender omvat in feite alles wat persoonlijk met het man- of vrouwzijn te maken heeft, maar ook wat men van het man- of vrouwzijn maakt. Van gender zijn weer heel wat termen afgeleid:

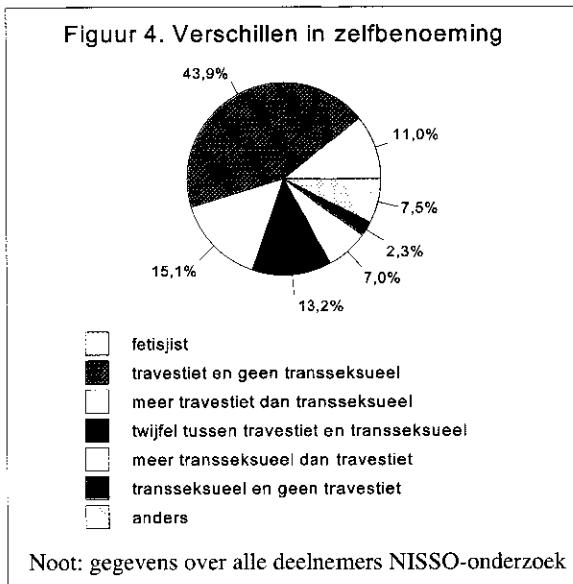
- *Genderidentiteit*. Het begrip genderidentiteit is in de vorige paragraaf al aan de orde geweest. Het betreft de mate waarin men het gevoel heeft man en/of vrouw te zijn. Tot voor kort bestond het idee dat naarmate men mannelijker is minder vrouwelijk is en omgekeerd, naarmate men vrouwelijker is minder mannelijk. Tegenwoordig wordt er echter vanuit gegaan dat een mannelijke en een vrouwelijke identiteit naast elkaar kunnen voorkomen. Deze identiteiten kunnen van elkaar verschillen in sterkte, maar het kan ook zijn dat ze ongeveer even sterk zijn. Dit betekent dat men het gevoel kan hebben zowel man als vrouw te zijn, of noch man noch vrouw. Ook kan het voorkomen dat men zich soms man en soms vrouw voelt.
- *Genderexpressie*. Genderexpressie is de persoonlijke vormgeving aan de genderidentiteit, hoe men het man of vrouw zijn zelf invult.
- *Gendertranspositie*. Gendertranspositie is een bijzondere vorm van genderexpressie. Het betreft, indien we van mannen uitgaan, de omschakeling van de mannenrol naar de vrouwenrol. Men verplaatst zich in de rol van vrouwen en probeert zich als vrouw te gedragen.
- *Genderdysforie*. We spreken van genderdysforie indien er onvrede is met de sekse waartoe men behoort en/of met de bijbehorende sekserol. Bij mannen gaat het om onvrede met de geslachtskenmerken en/of met de mannenrol. Vier verschillende, maar met elkaar samenhangende aspecten kunnen daarbij van belang zijn: (1) een

aversie tegen het manzijn; (2) een wens vrouw te zijn; (3) het gevoel geen man te zijn; (4) het gevoel een vrouw te zijn. Letterlijk betekent de term genderdysforie het ontstemd zijn over de eigen gender. Omdat het vaak niet op de eerste plaats gaat om onvrede over de gender, maar over de sekse waartoe men behoort zou het beter zijn te spreken van seksdysforie of geslachtsdysforie.

– *Genderidentiteitsstoornis*. Het begrip genderidentiteitsstoornis wordt vaak door hulpverleners gebruikt wanneer de genderidentiteit niet overeenkomt met het biologisch geslacht. De achterliggende gedachte is dat wanneer een man zich niet (geheel) man voelt of een vrouw zich niet (geheel) vrouw, er sprake moet zijn van een psychische stoornis, omdat een man zich man en een vrouw zich vrouw behoort te voelen. Het is beter van een genderidentiteitsstoornis te spreken indien men zich niet voelt zoals men werkelijk is, bijvoorbeeld wanneer men ten onrechte transseksuele gevoelens verdringt en ontkent.

2.2 Transgenderisme

Een term, die we in het begin even zijn tegengekomen, is *transgenderisme*. Tot voor kort werd alleen een onderscheid gemaakt tussen travestie en transseksualiteit. Uitgaande van mannen zouden travestieten een mannelijke identiteit hebben en transseksuelen een vrouwelijke. Het kan echter zijn dat men zich zowel man als vrouw voelt of noch man noch vrouw. Ook is mogelijk dat men zich soms man en soms vrouw voelt. Men past dan niet in de hokjes travestie en transseksualiteit en heeft het gevoel 'daar ergens tussenin te zitten'. In figuur 4 zien we dat voor één op

de drie deelnemers aan het NISSO-onderzoek geldt (de groepen 'meer travestiet dan transseksueel', 'twijfel tussen travestie en transseksueel', 'meer transseksueel dan travestiet'). Zij vallen tussen wal en schip:

Ik voel me meer travestiet dan transseksueel. Ik voel me wel meer vrouw dan man. Ik zou geen operatie of hormoonbehandeling beginnen, maar ik was wél liever een vrouw geweest en zou dit eigenlijk ook wel willen zijn. Misschien dat ik wel gevoelsmatig een transseksueel zou kunnen zijn zonder daarbij operaties of hormoonbehandeling te ondergaan.

Daarom is het nodig voor deze groep een nieuw begrip in te voeren. Wanneer de mannelijke en vrouwelijke identiteit ongeveer even sterk zijn, spreken we van *transgenderisme* en *transgenderist*.

Uitgaande van een biologische man komen we dan tot de volgende driedeling:

- **travestie**: de mannelijke identiteit is duidelijk sterker dan de vrouwelijke identiteit
- **transgenderisme**: de mannelijke en vrouwelijke identiteit zijn ongeveer even sterk
- **transseksualiteit**: de vrouwelijke identiteit is duidelijk sterker dan de mannelijke identiteit.

Het begrip transgenderisme is in Nederland pas in 1996 geïntroduceerd. Het wordt ook gebruikt voor mannen die permanent als vrouw leven en vrouwen die permanent als man leven, zonder dat zij een geslachtsaanpassende behandeling hebben ondergaan.¹

Toen het onderzoek in 1994 en 1995 werd uitgevoerd, was de term transgenderist nog niet ingeburgerd. Nu zou een deel van deze mensen die 'er tussen in zitten' geneigd zijn zich transgenderist te noemen. Het woord 'transgenderist' is inmiddels ook in Van Dale opgenomen.

We zien in figuur 4 ook dat sommigen zichzelf *fetisjist* noemen. Fetisjisten zijn mensen die zich seksueel tot bepaalde voorwerpen aangetrokken voelen. Dat kan zich met betrekking tot travestie bijvoorbeeld beperken tot bepaalde damesschoenen, tot nylonkousen of tot bepaalde damesslijpjes. Het dragen van vrouwenkleding beperkt zich dan meestal tot die voorwerpen die men seksueel opwindend vindt. Dit is niet zo bijzonder. Veel mannen vinden bepaalde vrouwenkleding seksueel aantrekkelijk.

2.3 Is er een duidelijk onderscheid tussen travestie, transgenderisme en transseksualiteit?

Iedere travestiet is anders. Tussen elke twee travestieten zijn overeenkomsten en verschillen. Hetzelfde geldt voor transgenderisten en transseksuelen. Daarnaast hebben sommige travestieten kenmerken die men ook bij transseksuelen vindt en omgekeerd. En veel transgenderisten voelen en gedragen zich in bepaalde opzichten als veel travestieten en in andere opzichten als veel transseksuelen. Tussen de drie groepen is overeenkomst en verschil. Niet altijd is duidelijk tot welke groep men behoort.

De vraag rijst bijvoorbeeld hoeveel sterker bij mannen de mannelijke identiteit moet zijn dan de vrouwelijke identiteit om van transseksualiteit te kunnen spreken. Een antwoord daarop is tamelijk arbitrair.

Kortom, wanneer verderop bepaalde kenmerken van travestieten, transgenderisten en transseksuelen worden genoemd, zijn die niet altijd op iedereen uit de groep (even sterk) van toepassing.

2.4 Waarom een nieuw hokje 'transgenderisme' erbij?

Men kan zich afvragen wat voor zin het heeft voor mannen die vrouwenkleding willen dragen drie hokjes te maken en daarvan een aantal kenmerken op te sommen. En waarom weer een nieuw hokje 'transgenderisme' erbij?

Denken gaat via begrippen, via taal. Aan zaken die we niet kunnen benoemen omdat er geen woorden voor zijn, zijn we geneigd voorbij te gaan. Zij blijven onzichtbaar en

¹ Een bezwaar tegen deze definitie is dat deze groep zich in wezen niet onderscheidt van mannen die permanent als vrouw zouden willen leven, maar dit om bepaalde redenen niet doen. Het is vergelijkbaar met onder homoseksuelen iedereen uit te sluiten die om bepaalde redenen geen seksueel contact heeft met iemand van hetzelfde geslacht.

worden ontkend. Doordat tot voor kort alleen over travestieten en transseksuelen werd gesproken, werden alleen mannen met een mannelijke (travestie) of vrouwelijke identiteit (transseksualiteit) zichtbaar. Door invoering van een nieuwe categorie 'transgenderisme' is het mogelijk ook mensen, van wie de mannelijke en vrouwelijke identiteit ongeveer even sterk zijn, zichtbaar te maken. Omdat er nu een woord voor is, kan er over worden geschreven. We doen dit door aan te geven wat kenmerkend is voor deze mensen. Hierdoor krijgt het begrip transgenderisme betekenis.

Door uit te gaan van drie in plaats van twee categorieën kan bovendien de werkelijkheid genuanceerder worden beschreven. Tegelijk geldt dat nog steeds die werkelijkheid geweld wordt aangedaan: er zijn immers evenveel categorieën als er mensen zijn.

Omdat elke indeling bepaalde bezwaren heeft, wordt steeds meer het begrip *transgender* gebruikt als paraplueterm voor travestieten, transgenderisten, transseksuelen en iedereen wiens identiteit tussen man en vrouw in is.

III PSYCHISCHE ASPECTEN

3.1 De betekenis van vrouwenkleding

Zoals eerder gezegd hangen de redenen om vrouwenkleden te dragen samen met de sterkte van de mannelijke en vrouwelijke identiteit:

- Naarmate de mannelijke identiteit dominant is (travestie) speelt de seksuele aantrekkingskracht van vrouwenkleding een belangrijkere rol. Men *trekt aan* wat men seksueel *aantrekkelijk* vindt. Waar is seksuele aantrekkingskracht op gebaseerd? We vinden een ander seksueel aantrekkelijk omdat die anders is. In het seksuele proberen we ons 'te buiten te gaan', willen we onze identiteit te overschrijden. Seksualiteit is identiteitsoverschrijdend. Het dragen van vrouwenkleding is, als de mannelijke identiteit dominant is, identiteitsoverschrijdend: gericht op overschrijding van de mannelijke identiteit. Het is daarom spannend en seksueel opwindend.
- Wanneer de mannelijke en vrouwelijke identiteit ongeveer even sterk zijn (transgenderisme) draagt men vrouwenkleding vooral vanwege een behoefte aan gendertranspositie (zie § 2.1). Men doet dit dan omdat men uitdrukking wil geven aan een ook substantieel aanwezige vrouwelijke identiteit. Het dragen van vrouwenkleding is dan identiteitsbevestigend, gericht op bevestiging van de ook aanwezige vrouwelijke identiteit. Men heeft het gevoel in vrouwenkleden tot zichzelf te komen. Men voelt zich er in thuis. Het is daarom ontspannend en rustgevend.

Als ik mijn mannenkleding uittrek en vrouwenkleding aan, voel ik toch een soort opluchting, een soort 'thuiskomen'. Zo van, nou krijgt die identiteit ook de ruimte.

- Ook wanneer de vrouwelijke identiteit zo dominant is dat er sprake is van transseksualiteit, is het dragen van vrouwenkleding identiteitsbevestigend. Men draagt echter vooral vrouwenkleding vanwege genderdysfore gevoelens (zie § 2.1), waarbij vooral een sterke aversie tegen het manzijn van belang is.
- Meestal spelen bij het dragen van vrouwenkleding echter meerdere motieven gelijktijdig een rol, zoals we al eerder zagen in § 1.5 (figuur 3). Bij travestieten kan gendertranspositie ook van belang zijn wanneer er naast de mannelijke identiteit ook sprake is van een zwakkere, maar toch nog substantieel aanwezige vrouwelijke iden-

titeit. Bij transgenderisme en zelfs bij transseksualiteit kan het dragen van vrouwenkleding tevens gepaard gaan met seksuele opwinding omdat er ook een (zwakkere) mannelijke identiteit is naast de vrouwelijke identiteit. Of het dragen van vrouwenkleding seksueel opwindend is, hangt ook af van het soort kleding:

Van een damestruitje of damesbroek heb ik het gevoel dat het bij mij past en daarom draag ik dat ook gewoon buiten of waar dan ook. Van jarretels en zo heb ik dat gevoel niet. Dat voelt anders. Het past natuurlijk wel bij mij omdat ik er de neiging toe heb. In die zin past het bij mij. Maar het is niet mijn natuurlijke kleding. Zo voelt het niet.

3.2 Komt genderdysforie ook bij travestieten en transgenderisten voor?

In § 2.1 hebben we vier aspecten van genderdysforie genoemd. De vraag is of deze kenmerkend zijn voor transseksuelen, of ook bij travestieten en transgenderisten voorkomen.

– *De wens vrouw te zijn* komt ook voor bij transgenderisten. Daarnaast geldt ook voor sommige travestieten dat zij de voorkeur geven aan een leven als vrouw boven een leven als man.

– *Het gevoel een vrouw te zijn* komt ook vrij algemeen voor bij transgenderisten. Travestieten hebben dit gevoel niet.

– *Het gevoel geen man te zijn* komt, hoewel minder vaak en in mindere mate dan het gevoel een vrouw te zijn, ook voor bij transgenderisten. Met andere woorden: transgenderisten hebben vaak sterker het gevoel 'een vrouw te zijn' dan het gevoel 'geen man te zijn'. Dit betekent dat wanneer transgenderisten het gevoel hebben een vrouw te zijn, zij vaak tevens het gevoel hebben een man te zijn. Het gevoel geen man te zijn komt bij travestieten niet voor.

– *Een aversie tegen het manzijn* kan bij transgenderisten ook aanwezig zijn, maar dan in lichtere mate dan het gevoel geen man te zijn. Deze gevoelens hebben op de eerste plaats betrekking op de mannenrol. De aversie tegen de eigen geslachtskenmerken hangt vooral samen met het daardoor niet overtuigend als vrouw overkomen. Minder dan bij transseksuelen heeft men een aversie tegen de mannelijke geslachtskenmerken omdat men het gevoel heeft in een verkeerd lichaam te zitten en met die geslachtskenmerken niet verder te kunnen leven.

Van de vier aspecten van genderdysforie is alleen een totale aversie tegen het manzijn kenmerkend voor transseksualiteit. De andere aspecten van genderdysforie komen immers niet alleen bij transseksuelen voor.

3.3 Het is toch onzin dat een man zich vrouw kan voelen?

Men kan zich afvragen wat dat gevoel 'vrouw te zijn' precies betekent. Als men een mannenlichaam heeft, kan men zich toch geen vrouw voelen?

Het antwoord daarop is eigenlijk zowel ja als nee. Enerzijds belemmert het mannenlichaam de mogelijkheid zich vrouw te voelen en vrouw te zijn. Dat is ook de reden waarom transseksuelen een geslachtsaanpassing willen ondergaan en zo'n hekel hebben aan hun geslachtskenmerken. Wanneer men een mannelijk uiterlijk heeft zal men door de omgeving bovendien als man benaderd worden. Ook dit maakt het moeilijker zich vrouw te voelen. Een en ander betekent dat het onmogelijk is dat iemand met een mannenlichaam zich in alle opzichten vrouw voelt zoals een vrouw dat voelt.

Dit betekent niet dat het gevoel vrouw te zijn een waan is of op schizofrenie wijst. Bij transeksualiteit en transgenderisme is dit gevoel reëel en het resultaat van een vaak langdurig zoekproces naar de eigen genderidentiteit.

Aanwijzingen die tot dit gevoel leiden kunnen allerlei jeugdervaringen zijn zoals als kind niet passen binnen het jongenspatroon, een sterke voorkeur voor meisjes-speelgoed en -kleding, een meisjesachtige motoriek, zich buitengesloten voelen bij andere jongens, een voorkeur voor meisjes als speelkameraadje, jaloers zijn op meisjes, enz. Op jonge leeftijd kan dan al het gevoel ontstaan dat men bij de verkeerde sekse is ingedeeld.

Het kan zijn dat het gevoel (eigenlijk ook) een vrouw te zijn pas op latere leeftijd duidelijk wordt omdat men dan pas tot de conclusie komt dat men vooral aansluiting vindt bij de belevingswereld van vrouwen, niet als man functioneert en/of zich absoluut niet thuis voelt in de rol van man. Dat dat gevoel pas later ontstaat kan het gevolg zijn van het soms tegen beter weten in onderdrukken van die vrouwelijke kant in zichzelf. Een belangrijke rol speelt ook dat men als man vaak weinig ruimte heeft om met de vrouwenrol te experimenteren, waardoor het noodzakelijke zoekproces naar de eigen genderidentiteit niet gerealiseerd wordt.

Voor mezelf zou het zo gewoon mogen zijn, dat als ik een rok of zo draag, dat ik die ook gewoon aan zou kunnen houden. En dat ik er niet bij na hoeft te denken van: komt er vanavond bezoek? Gewoon aantrekken, zoals vrouwen dat kunnen doen. Zo zou ik willen dat het bij mij ook was. Maar ik weet ook even goed dat dat niet zo gaat.

Het idee (eigenlijk ook) vrouw te zijn kan immers pas worden bevestigd indien men door (tijdelijk) als vrouw te leven het gevoel krijgt (eindelijk) zichzelf te zijn.

3.4 Kan travestie overgaan in transeksualiteit?

De betekenis van het dragen van vrouwenkleding kan geleidelijk aan veranderen. Als seksualiteit daarbij een rol speelt wordt dit dan gaandeweg minder belangrijk, terwijl tegelijk de expressie van de vrouwelijke identiteit (gendertranspositie) meer op de voorgrond treedt.

Dergelijke veranderingen gebeuren vaak schoksgewijs, afhankelijk van bepaalde gebeurtenissen (bijvoorbeeld op kamers gaan wonen, echtscheiding, een therapie, een nieuwe relatie, eerste contacten met andere travestieten) die een herbezinning op travestie mogelijk maken.

Als bepaalde veranderingen optreden lijkt meestal de mannelijke identiteit niet in sterkte af te nemen. Dit betekent dat wanneer een gebrekkige mannelijke identiteit een rol speelt bij travestie, dit als regel ook al het geval was toen men daarmee begon. Hoewel travestie op zichzelf dus niet tot transeksualiteit leidt, kan het voorkomen dat wanneer er meer gelegenheid is te experimenteren met het vrouwzijn, men op een gegeven moment tot de conclusie komt dat die vrouwenrol beter past dan de mannenrol. Hierdoor kan de vrouwelijke identiteit versterkt worden:

Er zit gewoon een gigantisch wijf in me met alle toeters en bellen. En dat wijf, dat is gegroeid in al die jaren. Dat is gewoon een heel veel sterker wijf geworden. Veel completer geworden als mens.

Hierdoor kan het besef ontstaan dat men in wezen transeksueel is in plaats van travestiet (of transgenderist). Het gaat dan echter om zeer uitzonderlijke gevallen; transeksualiteit komt immers zeer weinig voor.

3.5 Wensen betreffende geslachtsaanpassing

Veel van de deelnemers aan het NISSO-onderzoek zouden eigenlijk wel bepaalde cursussen willen volgen om beter als vrouw over te kunnen komen. Ook het verlangen naar bepaalde lichamelijke veranderingen om er vrouwelijker uit te zien komt vrij vaak voor. Figuur 5 geeft een overzicht van de mate waarin bepaalde wensen leven.

Gelet op de ver-

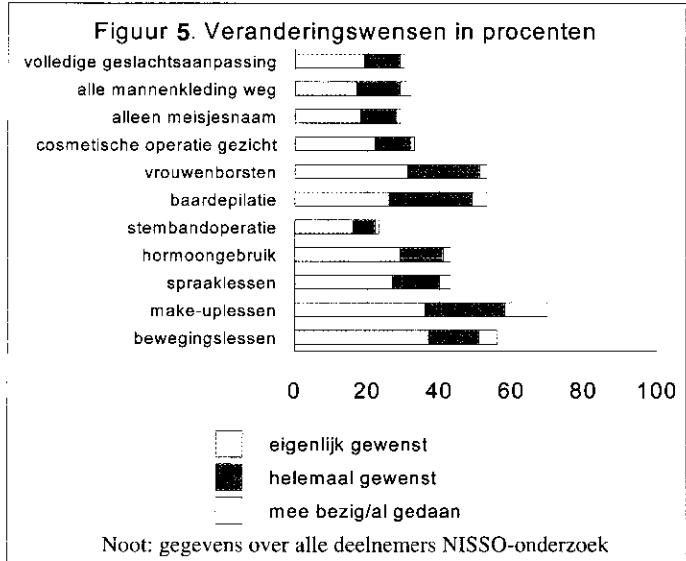
schillen met betrekking tot genderdysforie tussen travestieten, transgenderisten en transeksuelen, zal het duidelijk zijn dat deze veranderingswensen niet bij alle groepen even vaak voorkomen, niet even urgent zijn en vaak een verschillende achtergrond hebben. Zo spreekt voor zich dat wensen tot geslachtsaanpassing minder voorkomen en minder sterk zijn bij travestieten dan bij transeksuelen. Grof gesteld kunnen we het volgende onderscheid maken tussen travestieten, transgenderisten en transeksuelen:

– Travestieten zijn tevreden met de primaire en secundaire geslachtskenmerken. Er is geen aversie tegen het manzijn en hoewel men mogelijk de voorkeur geeft aan een leven als vrouw is er geen duidelijk verlangen om een vrouw te zijn. Genderdysfore gevoelens ontbreken. Indien er sprake is van een wens tot gedeeltelijke geslachtsaanpassing zoals borstvorming, dan zijn deze verlangens van seksuele aard: seksuele fantasieën over het hebben van borsten zijn dan opwindend. Er is geen behoefte aan een meisjesnaam. Make-uplessen worden doorgaans wel gewenst.

– Bij transgenderisten is vaak een sterke onvrede over bepaalde geslachtskenmerken zoals lichaams- en gezichtsbehering, stem, afwezigheid van borsten en mannelijke lichaamsbouw. Er is echter geen sterke aversie tegen het hebben van een penis. De wens tot gedeeltelijke geslachtsaanpassing hangt vooral samen met een behoefte aan gendertranspositie. Men wil dan in de sociale contacten overtuigend als vrouw overkomen. De genderdysfore gevoelens zijn meestal partieel, niet permanent, ambivalent en in de letterlijke betekenis van het woord tweeslachtig.

Je zou eigenlijk in- en uitklapbare borsten moeten hebben.

Ik zou eigenlijk wel borsten willen omdat ik vind dat dat ook bij mijn persoonlijkheid hoort. Omdat ik me zowel man als vrouw voel. Nu heb ik dus helemaal niks vrouwelijks aan mijn lichaam. Dus toch als uitdrukking van mijn identiteit. Maar ik zou ook iets willen hebben wat uitdrukking geeft aan mijn

mannelijke identiteit, omdat die er ook gewoon in zit. [...] Ik zou ook wel spraaklessen en baardepilatie willen, maar dat kost een hoop geld.

Vaak is er een sterk verlangen vrouw te zijn zonder een sterke aversie tegen het manzijn. De genderdysfore gevoelens zijn echter wel reëel omdat de sekse niet in overeenstemming is met de genderidentiteit. Meestal heeft men een meisjesnaam naast een jongensnaam.

– Bij transseksuelen is de aversie tegen het eigen lichaam specifiek dan bij transgenderisten gericht op de primaire geslachtskenmerken, maar er is ook grote onvrede over secundaire geslachtskenmerken. Er is in tegenstelling tot wat bij transgenderisten het geval is ook een sterke aversie tegen de penis. De wens tot geslachtsaanpassing hangt op de eerste plaats samen met een aversie tegen de mannelijke geslachtskenmerken en pas op de tweede plaats met een behoefte aan gendertranspositie.

Bij transseksuelen gaat het verlangen vrouw te zijn gepaard met een sterke aversie tegen het manzijn. Meestal heeft men uitsluitend een meisjesnaam, soms een naam die zowel bij jongens als meisjes voorkomt.

3.6 Seksualiteitsbeleving

Ook ten aanzien van de seksualiteitsbeleving zijn er graduele verschillen tussen travestieten, transgenderisten en transseksuelen:

– Travestieten zijn in seksueel opzicht meestal gericht op vrouwen. Bij transgenderisme komt biseksualiteit en een seksuele gerichtheid op mannen vaker voor dan bij travestieten. Transseksuelen zijn seksueel meestal op mannen gericht.

– Transseksuelen kiezen, gelet op hun vrouwelijke identiteit, ook in de seksuele fantasieën voor de vrouwenrol. Dit geldt echter ook meestal voor transgenderisten. Deze voorkeur voor de vrouwenrol in seksuele fantasieën is meestal sterker naarmate men de ook aanwezige vrouwelijke identiteit sterker onderdrukt. Bij travestieten is er minder vaak een voorkeur voor de vrouwenrol. Een voorkeur voor de vrouwenrol tijdens het vrijen kan in seksuele contacten met vrouwen tot problemen leiden (zie § 4.1).

– Travestieten hebben relatief vaak seksuele fantasieën over het dragen van sexy vrouwenkleding en make-up. Bij transgenderisten komen seksuele fantasieën over het hebben van borsten vaak voor, fantasieën over het hebben van een vagina daarentegen niet. De fantasieën hangen sterk samen met gendertranspositie; ook in de seksuele fantasie kiest men voor de vrouwenrol.

Transseksuelen hebben naast seksuele fantasieën over borsten ook vaak fantasieën over het beschikken over een vagina. Ook in de seksuele fantasie kan men alleen functioneren in een vrouwenlichaam. De fantasieën hangen samen met genderdysforie en de neiging tot gendertranspositie en zijn geen contra-indicatie voor transseksualiteit.

– Travestieten gebruiken de penis actief tijdens het vrijen en hebben, indien men heteroseksueel is, een relatief sterke motivatie tot geslachtsgemeenschap. Bij transgenderisten wordt de penis niet altijd actief gebruikt. Ook de behoefte aan geslachtsgemeenschap loopt onder degenen die seksueel op vrouwen zijn gericht sterk uiteen.

Transseksuelen gebruiken de penis meestal niet actief tijdens het vrijen. Indien men seksueel op vrouwen is gericht is de behoefte aan geslachtsgemeenschap doorgaans gering of afwezig.

3.7 Masochisme

Masochisme heeft bij mannen als functie te ontsnappen aan de stereotiepe mannenrol, die initiatief nemen, actie, besluitvaardigheid en macht voorschrijft. In masochistische fantasieën kiest men voor onderdanigheid en dienstbaarheid, waarbij machteloosheid en hulpeloosheid vaak een belangrijke rol spelen. Daarom komen bij travestieten, transgenderisten en transsekuelen SM-fantasieën in de passieve rol veel vaker voor dan in de dominante rol (zie figuur 6).

De relatie tussen masochisme en het dragen van vrouwenkleding is doorgaans verschillend voor deze groepen:

- Bij travestie heeft dan de vrouwenkleding vaak als functie de gevoelens van vernedering/dienstbaarheid door 'ontmannelijking' te versterken. Travestie staat dan eigenlijk in dienst van masochisme.
- Bij transgenderisme is masochisme vaak een middel om de (stereotiepe) vrouwenrol uit te vergroten.

Voor mijn gevoel komt SM uit travestie voort, al is het wel tegelijk begonnen. [...] Het is een soort bevrijding van je manzijn. Je speelt niet de rol van de welbewuste, overheersende man. [...] Het heeft dus met travestie te maken, omdat het ook met 'niet-mannelijk zijn' samenhangt.

- Indien masochisme bij transseksuelen voorkomt, is dit vooral gerelateerd aan de aversie tegen het manzijn. Het is er op gericht de mannenrol en het mannenlichaam af te breken.

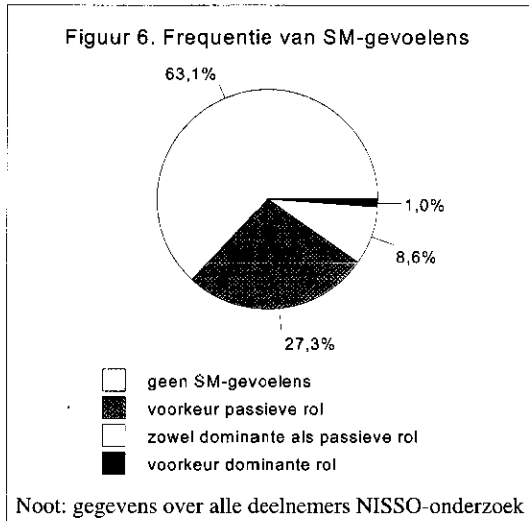
IV SOCIALE ASPECTEN

4.1 Travestie en transgenderisme in heterorelaties

Over homoseksuele relaties valt naar aanleiding van het NISSO-onderzoek weinig te vertellen omdat zij te weinig voorkwamen in het onderzoek. Daarom laten we dit onderwerp in deze brochure buiten beschouwing.

Vaak alleenstaand

Veel heteroseksuele travestieten en transgenderisten zijn alleenstaand. Wanneer zij een relatie met een vrouw aangaan is de kans op een scheiding aanzienlijk groter dan bij andere heteroseksuele mannen het geval is. Zo is in de leeftijdsklasse van 40-60 jaar slechts iets meer dan de helft gehuwd of samenwonend, een kwart is gescheiden en een kwart alleenstaand zonder ooit een vaste relatie te zijn aangegaan.

Houding partner afhankelijk van hoe ze op de hoogte is gekomen

De reacties van vrouwen zijn, wanneer zij over travestie worden ingelicht, zeer gevarieerd en sterk afhankelijk van de manier en het tijdstip waarop zij op de hoogte zijn gebracht:

- Vrouwen die al voor de relatie op de hoogte waren, hebben doorgaans weinig problemen met travestie. Meestal stimuleren zij travestie of laten hun partner er geheel vrij in. Soms speelt travestie voor vrouwen zelfs een rol bij de partnerkeuze.
- Wanneer aan het begin van de relatie over travestie wordt gesproken, is de reactie van de partner meestal ondersteunend: hij zit met een probleem waar zij wat aan wil doen. Omdat hij van meet af aan open is geweest over travestie, is er een goede basis om daar op een constructieve manier mee om te gaan. Travestie geeft dan later relatief weinig problemen in de relatie. Bovendien heeft zij door deze openheid de keuze of zij wel of niet een vaste relatie wil aangaan.
- Wanneer de partner pas tijdens de relatie op de hoogte wordt gesteld, zijn de reacties meestal overwegend negatief. Vaak betreft het dan een mengeling van teleurstelling, schrik en boosheid. Teleurstelling omdat zij niet eerder in vertrouwen is genomen; angst voor homoseksualiteit of transseksualiteit; kwaadheid omdat ze op eens met een travestiet opgescheept zit zonder dat ze daarvoor gekozen heeft. Het vertrouwen in de partner wordt doordat hij het lange tijd verzwegen heeft ook veelal ernstig ondermijnd. Zij wordt voor een voldongen feit geplaatst en voelt zich vaak bedrogen omdat hij niet de man blijkt te zijn die zij indertijd getrouwd dacht te hebben. Er is een aanzienlijke kans dat een basis voor een constructieve communicatie over travestie ontbreekt, waardoor travestie blijvend problemen in de relatie met zich meebrengt.
- Nog ernstiger wordt het indien de partner travestie ontdekt, doordat zij bijvoorbeeld onverwacht thuiskomt en haar man in vrouwenkleding aantreft. Zij is dan vaak zeer kwaad, omdat zij het gevoel heeft bedrogen te zijn en voelt zich totaal ontredderd en ontregeld. Alles wat maar enige vastigheid bood, lijkt verdwenen. Ze wordt geconfronteerd met een onbetrouwbare man die zelfs geen man (b)lijkt te zijn. Een basis voor een constructief gesprek over travestie ontbreekt dan meestal volledig. De kans op echtscheiding is aanzienlijk.

Mogelijke problemen van partners

Problemen die vrouwen met het omkleden van hun partner hebben, kunnen zich van meet af aan voordoen of pas ontstaan wanneer zij met bepaalde aspecten van zijn travestie worden geconfronteerd:

- Vooroordelen over travestie kunnen ertoe leiden dat zij bang is dat hij ook wel homoseksueel of tenminste biseksueel zal zijn. Vooral wanneer hij steeds verder wil met travestie, kan bovendien angst voor transseksualiteit ontstaan.
- Het vrouwbeeld dat hij neerzet in travestie kan haar niet aanspreken omdat ze er zichzelf niet in terugvindt en/of omdat ze het te sexy vindt.
- Zij kan de vrouw in de travestiet als concurrente zien, als iemand die hij verkiest boven haar. Hierdoor kan zij zich als vrouw afgewezen voelen omdat hij kennelijk een ander ideaalbeeld van vrouwen voor ogen heeft. Een vrouw van een travestiet:

Het gaat dan om de leuke beha of jarretels, maar wat ben ik dan? En als hij omgekleed was en hij wilde mij aanhalen dan dacht ik: je haalt mij meer aan om je kleren dan om mijzelf. Dat snapte ik dan ook weer niet. Dan kregen we daar woorden over en dan viel het stil.

– Zij loopt - met name wanneer zij pas in de loop van de relatie op de hoogte is van travestie - achter wat het acceptatieproces van travestie betreft, omdat hij er al veel langer mee bezig is dan zij.

– Vaak willen vrouwen begrijpen waarom hij zich wil omkleden, maar meestal kan hun man of vriend niet uitleggen waarom hij die behoefte heeft. Vrouwen vinden dit vaak moeilijk te verteren, en kunnen - wanneer hij travestie altijd voor haar verborgen heeft gehouden - het idee hebben dat hij dat niet *wil* vertellen.

– Wanneer het vrouwen niet duidelijk is wat travestie voor hun partner betekent, is het moeilijk om te onderhandelen over bepaalde grenzen (wanneer en waar omkleden, mate van coming-out) die zij eventueel aan travestie zou willen stellen.

– Als vrouwen hun partner nooit in travestie hebben gezien, halen zij zich vaak, omdat zij travestie associëren met showtravestie, de meest rare beelden in hun hoofd over hoe hij er in vrouwenkleden uitziet. Nogal wat vrouwen zijn om die reden bang hun partner omgekleed te zien. Om een beeld van de realiteit te krijgen is het echter verstandig om hem ook in travestie te leren kennen.

– Wanneer travestie een seksuele betekenis heeft, kan een vrouw erg afknappen op het idee dat hij zijn vrouwenkleding seksueel aantrekkelijker vindt dan haar. Vooral wanneer hij ook omgekleed met haar wil vrijen, worden haar grenzen vaak in ernstige mate overschreden.

– Vaak is er voortdurend angst dat de kinderen of bezoek de travestie ontdekken. Ook het altijd voor anderen verborgen houden van travestie is vaak een probleem.

– Het grootste probleem waar vrouwen vaak mee zitten is echter dat zij er met niemand over kunnen praten.

Of travestie, wanneer dergelijke problemen zich voordoen, op den duur in de relatie geïntegreerd kan worden, is sterk afhankelijk van de wederzijdse bereidheid daarover te praten. Maar ook dan kunnen er jaren overheen gaan voordat travestie een voor beiden aanvaardbare plek heeft binnen de relatie. Een vrouw van een travestiet daarover:

Het was in het begin meer gedogen dan accepteren. Maar ik had ook de stille hoop dat het nadat we kinderen hadden wel over zou gaan. En toen die kinderen er waren, was je daar druk mee en met het werk, dus die travestie kwam toch wel een beetje op de achtergrond. Maar als je er dan weer over aan de praat kwam [...], dat het botste kan ik niet zo meteen zeggen. Maar voor mij was het niet te vatten, hoor. Ik heb ook wel eens gedacht van: hoe moet dat nou verder. Misschien moeten we wel scheiden. Ik was ook bang voor de buitenwereld. Hoe kijkt die tegen hem aan? Ja, en op een gegeven moment ben je met elkaar uitgepraat en dan kom je met je eigen gevoel van: wie ben IK nou? Maar dat kun je niet zo goed omschrijven. Dat hoor ik van andere vrouwen ook. Daar loop je wel het meeste tegen aan. Enerzijds had je het idee van: ja, een rokje, eigenlijk zou dat toch wel moeten kunnen, want je doet er niemand kwaad mee. Maar tegelijk voel je toch wel een zekere afkeer. Vooral in de beginperiode. Het was toen toch nog heel andere vrouwenkleding dan wat ik gewend was. Het was een beetje dat hoerachtige gedoe. Ja, als hij van die netkousen of zo aan had, dat vond ik echt niet plezierig, hoor. Maar dat durfde ik toen niet te zeggen.[...] Nu zeg ik wél: 'Je kunt het wel mooi vinden, maar het staat je niet.' Dat moet je ook leren om duidelijk naar elkaar te zijn van wat je nu wel of niet vindt.[...] Nu zeggen anderen: 'Jullie praten er zelfs met de kinderen over.' Maar ik zeg dan: 'Je moet niet vergeten dat we daar twintig jaar over hebben gedaan.' En dat is een heel eind. Terwijl sommigen er een jaar mee bezig zijn en dan denken van: ik moet alles al kunnen. Maar je moet als partner ook de tijd hebben. Kijk, voordat hij van zichzelf wist wat ie was, daar ging ook al een hele periode aan vooraf. Hij las veel, dus hij had er zelf al veel over gelezen en was dus al een hele stap voor bij de partner natuurlijk. Want ik had er niks over gelezen en wilde er eigenlijk ook niet zo veel van weten. Ik heb toen wel eens een travestieblaadje gelezen, maar dat was meer bedreigend dan dat het meer verduidelijkte.

Seksualiteit

Seksualiteit kan in relaties voor extra problemen zorgen omdat transgenderisten, maar ook nogal wat travestieten tijdens het vrijen de voorkeur geven aan de vrouwenrol. In heteroseksuele contacten is er echter vaak een ander script voor mannen dan voor vrouwen. Zo is er in het bijzonder tijdens geslachtsgemeenschap weinig ruimte voor een vrouwelijk draaiboek.

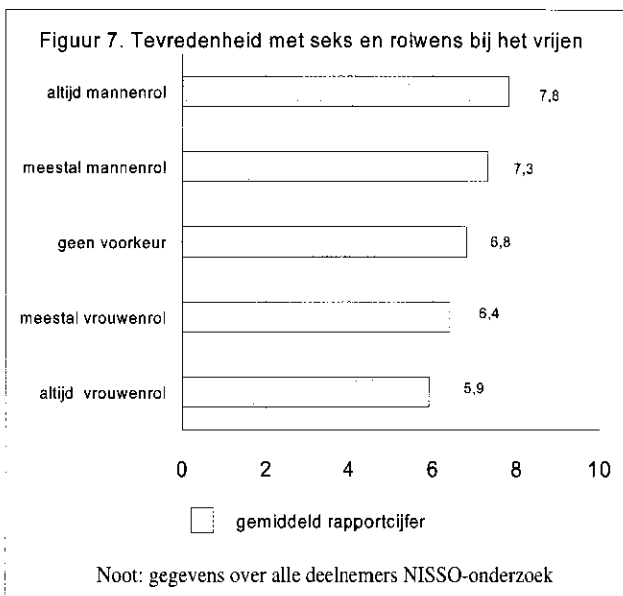
Ik denk dat als man seks met vrouwen mij niet zo inspireert omdat ik dan de mannenrol moet vervullen. Met name aan geslachtsgemeenschap heb ik niet zo'n zin. Dat is altijd al zo geweest, dat is nooit echt uitbundig geweest.

Indien de partner van de travestiet heteroseksueel is, is de kans klein dat zij met hem als 'vrouw' wil vrijen. Soms kan het vrouwen echter voor een dilemma plaatsen omdat hij omgekleed gemotiveerder is in bed:

Wat mij eigenlijk wel stoort is dat het travestiegebeuren bij ons thuis een grote seksuele impact heeft, hij kan veel beter vrijen als hij omgekleed is en maakt er dan ook meer werk van. Maar gewoon 's avonds of 's nachts wakker worden en recht-toe-recht-aan vind ik ook wel eens leuk. Hij daarentegen vindt daar weinig aan, maar als ik echt eerlijk ben wil ik af en toe ook wel eens een gewone man hebben, gewoon met sokken en een mannen-onderbroek aan. Dit schijnt hij niet te kunnen of te willen begrijpen.

Over het geheel genomen geldt dat naarmate de voorkeur voor de vrouwenrol onder travestieten of transgenderisten met een vrouwelijke partner tijdens het vrijen sterker is, de tevredenheid met het seksuele leven afneemt. Dit is geïllustreerd in figuur 7, waarin de gemiddelde tevredenheid met seks van heteroseksuele deelnemers aan het NISSO-onderzoek is opgesplitst naar voorkeur voor de mannen- of vrouwenrol tijdens het vrijen.

Hoewel we daar inderdaad zien dat die tevredenheid afneemt naarmate de voorkeur voor de vrouwenrol sterker is, lijkt tegelijk dat het over het geheel genomen met die seksualiteit wel meevalt. Immers, gemiddeld haalt men ruim een voldoende. Indien we deze gegevens echter vergelijken met landelijke cijfers² valt het tegen. Gemiddeld geeft de Nederlandse man met een vas-

² G. van Zessen & Th. Sandfort (1991). *Seksualiteit in Nederland*. Swets & Zeitlinger, Amsterdam/Lisse.

te relatie zijn seksleven een 7,8. Dit betekent dat alleen de groep die altijd de voorkeur geeft aan de mannenrol dit landelijk gemiddelde haalt.

Mogelijke positieve aspecten van travestie

Tot nu toe is vrijwel alleen aandacht besteed aan allerlei problemen die zich door travestie in relaties kunnen voordoen. Nogal wat deelnemers aan het onderzoek benadrukken ook een aantal positieve kanten van travestie:

- Door veel over travestie te praten ontstaat er ook over andere zaken meer openheid in de relatie, waardoor het wederzijds vertrouwen toeneemt, de communicatie tussen de partners verbetert en de relatie intiemer wordt en meer diepgang krijgt.
- Zij kan met hem over typische vrouwenzaken praten, zoals met andere mannen vaak niet mogelijk is.
- Bepaalde vrouwelijke kanten van de travestiet die partners als positief ervaren, komen wanneer hij vrouwenkleding draagt gemakkelijker naar buiten. Partners vinden hem in vrouwenkleding dan vaak liever, behulpzamer, minder macho, warmer, enz.
- Door travestie wordt het traditionele rollenpatroon doorbroken.
- Het komt voor dat de partner travestie spannend en seksueel opwindend vindt, waardoor het ook tijdens het vrijen een belangrijke rol kan spelen. Soms wordt travestie geïntegreerd in een SM-spel waarin zij de dominante rol speelt.
- Zij vindt hem in vrouwenkleding aantrekkelijker en een betere uitstraling hebben dan in mannenkleding. Een vrouw van een travestiet:

In een spijkerbroek is ie toch effe weer die macho, vanwege die uitstraling. En dat is waar ik zo'n hekel aan heb, aan die macho's.

Verschillen in relatiebeleving tussen travestieten en transgenderisten

Of travestie geïntegreerd kan worden in de relatie is mede afhankelijk van de betekenis van travestie. Indien er sprake is van transgenderisme in plaats van travestie is de kans kleiner. Vaak ontbreekt dan in heteroseksuele relaties de ruimte om de ook aanwezige vrouwelijke identiteit voldoende tot uiting te kunnen laten komen. Wanneer een noodzakelijke behoefte aan gendertranspositie niet kan worden gerealiseerd omdat de partner niet met een 'vrouw' wil leven, is echtscheiding vaak onafwendbaar.

Werkgroep Facet

Wanneer zich relatieproblemen voordoen als gevolg van travestie kan men contact zoeken met de werkgroep Facet, Travestie in Huwelijk en Relatie (zie bijlage I). Deze werkgroep bestaat uit echtparen die travestie uit eigen ervaring kennen. Facet organiseert regelmatig gespreksgroepen voor paren die in hun relatie problemen ervaren met travestie. Voor partners van travestieten is dit een van de weinige mogelijkheden om in contact te komen met andere vrouwen die zich in een vergelijkbare situatie bevinden. Daarnaast heeft Facet een brochure geschreven over travestie in hetero-relaties.

4.2 Kinderen van travestieten

Of men de kinderen over travestie moet inlichten is een vraag waar men vaak mee worstelt. Vaak wordt het besluit om het de kinderen te vertellen steeds weer voor zich uitgeschoven, soms jarenlang.

Wanneer men de kinderen inlicht heeft dit echter wel belangrijke consequenties. Kinderen kan men het niet als een geheim mee laten torsen. Vriendjes of vriendinnetjes kunnen niet onverwacht langskomen, als het risico bestaat dat zij vader in een jurk aantreffen. Er moeten dan duidelijke afspraken worden gemaakt over tijdstippen waarop er ruimte is voor travestie. In de praktijk is dit voor alle partijen onbevredigend.

Travestie is voor kinderen echter het meest problematisch indien het een voortdurende bron van conflict is tussen de ouders en/of echtscheiding tot gevolg heeft. Zolang de partners niet op één lijn staan, is het onverstandig het te vertellen, omdat het kind dan vaak partij moet kiezen. Er kan dan een loyaliteitsconflict ontstaan.

Een en ander neemt niet weg dat het verstandig kan zijn de kinderen wel in te lichten. Vooral wanneer er sprake is van transgenderisme is het op den duur niet vol te houden travestie voor de kinderen verborgen te houden. Bovendien is de kans groot dat zij er vroeg of laat toch achter komen.

Het lijkt erop dat men dan kinderen maar beter wel kan inlichten, mits men ook verder open met travestie omgaat, hen niet met een geheim opzadelt en travestie in de relatie geen conflicten met zich meebrengt. Wanneer men kinderen op de hoogte stelt, moet men derhalve ook bereid zijn tegenover anderen (buren, familie, school, vrienden en kennissen, vriendjes en vriendinnetjes) uit de kast te komen.

4.3 Wel of niet uit de kast komen?

Travestie wordt meestal angstvallig voor de buitenwereld verborgen gehouden:

Ik ben een keer of twee omgekleed op het balkon gaan zitten. Maar het zweet brak me uit. Ik wil niet hebben dat de buren het zien. Want ik weet het effect er niet van.

In de beginperiode wil je absoluut niet hebben dat de buitenwereld het weet. Je gedraagt je dan als een macho of je laat je snor groeien om het toch maar te verdoezelen voor de anderen.

Hoe verstandig is dit en hoe reageert de omgeving indien men wel uit de kast komt?

– Wanneer men wel uit de kast komt zijn de reacties doorgaans positiever dan wordt verwacht, al lopen deze sterk uiteen (zie figuur 8).

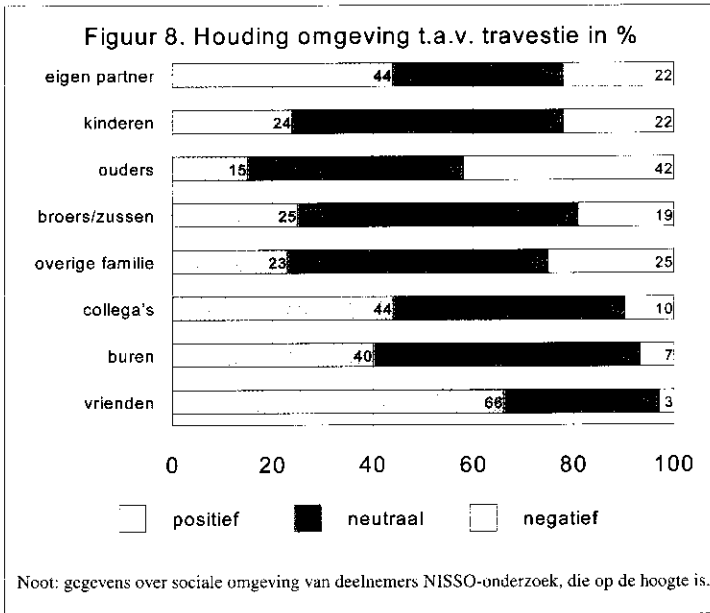
Ouders staan er echter wel vaak negatief tegenover. Bij kinderen en andere familieleden houden positieve en negatieve reacties elkaar in evenwicht. Collega's, buren, en vooral vrienden staan doorgaans beduidend positiever tegenover travestie.

– Wanneer het omkleden vooral een seksuele betekenis heeft, is het niet nodig anderen dan een eventuele partner over travestie in te lichten. In geval van transgenderisme is uit de kast komen vanwege de noodzaak tot gendertranspositie op den duur echter onvermijdelijk. De ook aanwezige vrouwelijke identiteit moet dan ook buitenshuis voldoende tot ontplooiing kunnen komen.

– Wanneer men als vrouw de straat op gaat, vindt men het meestal noodzakelijk om overtuigend als vrouw over te komen. Kleding- en make-upadvies kan daarbij van dienst zijn. Bij diverse zelfhulpgroepen heeft men adressen waar men deze hulp kan krijgen.

4.4 Winkelen en uit de kast komen

In het NISSO-onderzoek is ook uitgebreid gevraagd naar hoe men aan vrouwenkleding komt, of men tijdens het winkelen uit de kast komt of niet en hoe het winkelpersoneel daar mee omgaat:

– De meeste travestieten winkelen niet zoals vrouwen dat doen. Zo past bijvoorbeeld slechts een op de tien de kleding gewoon buiten het kleedhokje voor de spiegel. De helft voelt zich tijdens het winkelen niet op zijn gemak. Bijna de helft is bang bekenden tegen te komen, ruim één op de drie schaamt zich wel eens voor andere klanten of is wel eens bang voor reacties van het winkelpersoneel. Vaak durft men ook geen kleding of schoenen te passen zodat pas thuis blijkt dat men weer een miskoop heeft gedaan. Gaandeweg krijgt men echter vaak genoeg van het schichtig gewinkel en het verzinnen van het smoesje dat die jurk of die schoenen voor hun vrouw of vriendin bestemd zijn, en durft men wat meer.

Dat verstoppertje spelen tijdens het winkelen vond ik niet meer leuk. Ik had er geen lol meer in. Ik ging ook naar grote, anonieme zaken waar het niet uitmaakt. Maar nu vraag ik het gewoon: 'Heb je dat in een grote maat en dat soort dingen'. En ik word altijd goed geholpen.

– De ervaringen van travestieten die er tijdens het winkelen openlijk voor uitkomen dat zij vrouwenkieren voor zichzelf zoeken zijn doorgaans erg positief. Vooral verkoopsters vinden het meestal bijzonder leuk vinden om een travestiet te helpen en zijn vaak extra behulpzaam. Zij vinden een travestiet doorgaans ook interessanter dan de zoveelste vrouw die die dag weer een jurk of schoenen komt passen. Positieve discriminatie komt dan ook veel vaker voor dan negatieve discriminatie.

– Lijsten van travestietvriendelijke winkeladressen zijn daarom in feite overbodig. Zij kunnen echter van dienst zijn om de eerste schroom tijdens het winkelen te overwinnen. Bij sommige zelfhulpgroepen zijn dergelijke lijsten verkrijgbaar.

V PROBLEMEN EN HULPVERLENING

5.1 Specifieke problemen

Naast relatieproblemen komen de volgende problemen het meest voor bij zowel travestieten als transgenderisten:

- gebrek aan zelfaanvaarding, vaak gepaard gaande met angst voor ontdekking
- eenzaamheid en isolement omdat men geen relaties durft aan te gaan
- depressieve gevoelens.

Wanneer er sprake is van transgenderisme doen zich vaak de volgende extra problemen voor:

- Genderidentiteitsproblemen komen vaak voor omdat men geen overwegend mannelijke of vrouwelijke identiteit heeft. Omdat in onze cultuur wordt gedacht in de tweedeling man-vrouw voelt men zich nergens thuis.
- Omdat men ook zelf uitsluitend denkt in de tweedeling man-vrouw slaagt men er meestal niet in de mannelijke en vrouwelijke identiteit te integreren. Hierdoor treedt, wat psychologen noemen, *cognitieve dissonantie*³ op: het gevoel man te zijn lijkt strijdig met het gevoel vrouw te zijn. Men switcht daarom steeds van mannenrol en mannenkleding naar vrouwenrol en vrouwenkleding. Een oplossing zou kunnen zijn daar tussenin te leven, maar uit angst voor sociale verwerping en sociaal isolement komt men daar niet aan toe.
- Het ontbreekt transgenderisten aan rolmodellen, aan voorbeelden waarmee men zich kan identificeren.⁴ Ook is er in Nederland geen subcultuur voor transgenderisten. Hierdoor is het moeilijk in zichzelf te blijven geloven en vast te houden aan een keuze tussen man en vrouw.
- Men heeft te weinig mogelijkheden om de vrouwelijke identiteit voldoende ruimte te geven. Hierdoor kan ten aanzien van het dragen van vrouwenkleding en het vrouw-zijn een obsessieve preoccupatie (het in gedachten voortdurend ermee bezig zijn) ontstaan.
- Er is een sterke aversie tegen bepaalde mannelijke geslachtskenmerken omdat deze het overtuigend als vrouw overkomen belemmeren. Vaak zou men daarom (eigenlijk) het liefst een gedeeltelijke geslachtsaanpassende behandeling willen ondergaan. Dergelijke verlangens zijn echter vaak ambivalent en in de letterlijke betekenis tweeslachtig. Daarom, maar ook uit angst voor sociale verwerping, ziet men er meestal vanaf.
- Een bijzonder probleem voor transgenderisten is dat zij als categorie ‘tussen man en vrouw in’ maatschappelijk niet worden erkend en begrepen omdat zij niet voldoen aan de geldende tweedeling man-vrouw. Dit probleem is vergelijkbaar met dat van biseksuelen tot in de jaren zeventig, die niet in de pas liepen met dat van een andere toen nog geldende tweedeling, namelijk die van hetero-homo.
- Samengevat: veel problemen van transgenderisten hangen samen met hoe de sociale omgeving tegen transgenderisme aankijkt.

³ Een situatie waarin men twee opvattingen heeft, die men met elkaar strijdig vindt.

⁴ In *Man of vrouw, min of meer* van Tim de Jong (zie bijlage IV) worden in Nederland voor het eerst enige transgenderisten geportretteerd.

5.2 Zijn travestie en transgenderisme psychische stoornissen?

Vroeger probeerde men travestieten door middel van schoktherapie te 'genezen', omdat men het als een 'ziekte' beschouwde. De algemene opvatting is nu dat men travestie niet 'weg kan therapieën' en dat dat ook niet nodig is omdat er op zichzelf niets mis is met travestie. Wel kunnen door er verkeerd mee om te gaan (proberen het te verdringen, schuld- en schaamtegevoelens, het geheim houden voor de partner) psychische problemen ontstaan, zoals een obsessieve preoccupatie met travestie, een negatief zelfbeeld, identiteitsproblemen, sociaal isolement en depressieve gevoelens.

Wanneer zich dergelijke problemen voordoen is het verstandig niet in een isolement te blijven, maar contact te zoeken met andere travestieten, door bijvoorbeeld een T&T-avond⁵ te bezoeken. Wanneer dit geen oplossing biedt kan therapie nodig zijn. Op zichzelf zijn travestie en transgenderisme echter geen redenen om psychische hulp te zoeken.

5.3 Criteria voor geslachtsaanpassing bij transgenderisme

Of transgenderisten voor een gedeeltelijke geslachtsaanpassende behandeling⁶ in aanmerking moeten kunnen komen, verschillen de meningen. In transgenderismekringen wordt met name in de Verenigde Staten steeds vaker gehamerd op het zelfbeschikkingsrecht wanneer het om geslachtsaanpassende behandelingen gaat. De nieuwe internationale *Standards of Care* van 1998 over de behandeling van transseksuelen staat toe dat onder bepaalde condities ook hormonen worden verstrekt indien men geen volledige geslachtsaanpassende behandeling wenst te ondergaan. Daarnaast wordt onder bepaalde condities de mogelijkheid opengelaten voor een gedeeltelijke geslachtsaanpassende behandeling.

Het Nederlands Gender Centrum is nog afwachtend ten aanzien van gedeeltelijke geslachtsaanpassende behandelingen, maar het is daar wel onderwerp van discussie.

Duidelijk is dat in sommige gevallen de levenskwaliteit van transgenderisten zou kunnen worden verhoogd door lichamelijke aanpassingen, waardoor men vrouwelijker overkomt. Zo kunnen elektrische epilatie van de baardgroei (of laser-/lichttherapie) en spraaklessen om een meer vrouwelijke stem te verkrijgen ook transgenderisten verlichting bieden. Dit zou ook kunnen gelden voor een gedeeltelijke geslachtsaanpassing. Het beschikken over bijvoorbeeld borsten naast een penis kan in overeenstemming zijn met een genderidentiteit die tussen man en vrouw in is.

Voor toekenning van een gedeeltelijke geslachtsaanpassing zoals een hormoonbehandeling zijn er echter duidelijke richtlijnen nodig, om de 'klant' tegen zichzelf (en de omgeving) te beschermen. Deze richtlijnen zijn in de *Standards of Care* nog weinig uitgewerkt. Op grond van de bevindingen van het NISSO-onderzoek valt daarbij aan het volgende te denken:

- Indien de mannelijke en vrouwelijke identiteit niet geïntegreerd zijn, dient een verzoek tot gedeeltelijke geslachtsaanpassing afgewezen te worden. Enerzijds is er dan

⁵ Soosavond onder auspiciën van de LKG T & T (zie bijlage I).

⁶ In de media gebruikt men vaak begrippen als 'ombouwen' en 'omgebouwd', wanneer men naar een geslachtsaanpassende behandeling refereert. Veel transseksuelen ervaren deze termen als uitermate grievend.

vaak sprake van een te obsessieve preoccupatie met het vrouwzijn, waardoor het belang van eventuele aanpassingen wordt opgeblazen. Anderzijds zijn bepaalde veranderingswensen vaak ambivalent: vanuit de mannelijke identiteit wil men geen aanpassing, vanuit de vrouwelijke identiteit wil men dat wel. Psychotherapie gericht op het integreren van de mannelijke en vrouwelijke identiteit is dan allereerst noodzakelijk.

- Het is essentieel dat men al volledig uit de kast is gekomen. Op de eerste plaats is dit natuurlijk onontbeerlijk wanneer men de mannelijke en vrouwelijke identiteit wil integreren. Ook moet echter vaststaan dat er een sociale omgeving is waarbinnen voldoende ruimte is voor gendertranspositie. Zolang dit onduidelijk is, loopt men het risico door gedeeltelijke geslachtsaanpassing in een sociaal isolement terecht te komen.

- Wanneer men een vaste relatie heeft, dient de partner ook in het besluitvormingsproces betrokken te worden. Het kan blijken dat bepaalde veranderingswensen vooral van de partner uitgaan of dat er bij de partner juist veel weerstand is tegen bepaalde aanpassingen. Relatietherapie is dan aangewezen om tot een juiste beslissing te komen.

- Verder geldt dat veranderingswensen niet gehonoreerd dienen te worden indien zij vooral een seksuele basis hebben. De veranderingen dienen erop gericht te zijn het uiterlijk meer in overeenstemming te brengen met de genderidentiteit en op het bieden van meer ontplooiingsmogelijkheden voor de vrouwelijke identiteit.

- De wensen tot geslachtsaanpassing zijn niet het gevolg van incest of andere vormen van seksueel geweld, een borderline persoonlijkheidsstoornis, een multipole persoonlijkheidsstoornis, schizofrenie of andere persoonlijkheidsstoornis.

- Noodzakelijk is dat men goed op de hoogte is van de gevolgen van langdurig hormoongebruik en de consequenties daarvan kan overzien. Ook dient men te voldoen aan een aantal medische criteria. Er dient ook geen sprake te zijn van ernstige psychische stoornissen die niet samenhangen met de wens tot geslachtsaanpassing. Om in aanmerking te komen voor vergoeding van definitieve verwijdering van de baardgroei kunnen soepele criteria gehanteerd worden omdat dit minder maatschappelijke, lichamelijke en seksuele consequenties heeft dan hormoongebruik. Er zijn inmiddels ziektekostenverzekeringen die op indicatie van de huisarts definitieve baardepilatie vergoeden.

5.4 De betekenis van zelfhulpgroepen

In Nederland en Vlaanderen zijn verschillende zelfhulpgroepen voor travestieten en transgenderisten. Zelfhulpgroepen vormen vaak een eerste stap in het coming-out-proces en dragen ook bij tot het verder uit de kast komen. Daarnaast dragen gesprekken met andere travestieten/transgenderisten bij tot zelfaanvaarding en meer inzicht. Ook houdt men er vaak vrienden aan over, waardoor men er minder alleen voor staat. Partners van travestieten voelen zich zeker de eerste keer meestal niet thuis in een groep travestieten. Dit geldt in het bijzonder wanneer men moeite heeft met travestie. Zij kunnen echter goed terecht bij Facet.

VI TRAVESTIE BIJ VROUWEN

Omdat het NISSO-onderzoek alleen betrekking had op mannen, is travestie bij vrouwen onbesproken gebleven. Omdat naar dit laatste slechts historisch onderzoek is verricht, zijn er geen feitelijke gegevens voorhanden die inzicht verschaffen in de betekenis van travestie bij vrouwen anno 1999.

6.1 Betekenis van het dragen van mannenkleding

In de wetenschappelijke literatuur wordt slechts een enkele keer gewag gemaakt van vrouwen voor wie travestie een seksuele betekenis heeft.

Dat dit zo weinig lijkt voor te komen, hangt waarschijnlijk samen met de betekenis die mannenkleding voor vrouwen heeft. Deze is verschillend van de betekenis van vrouwenkleding voor mannen. Het belangrijkste verschil is dat de 'afstand' van vrouwen tot mannenkleding traditioneel veel kleiner is dan die van mannen tot vrouwenkleding. Bezig zijn met mannenkleding past traditioneel binnen de vrouwenrol; bezig zijn met vrouwenkleding niet binnen de mannenrol. Vrouwen kochten overhemden, onderbroeken en sokken voor hun man. Vrouwen stopten de sokken van hun man en naaiden nieuwe knopen aan zijn overhemd. Meisjes signaleren al op zeer jeugdige leeftijd dat de kleding van papa en hun oudere broertje ook tot het domein van hun moeder valt, dat het een plaats binnen de vrouwenrol heeft. De afstand tot mannenkleding is hierdoor te klein om deze een seksueel prikkelende waarde te geven. Travestie als seksuele prikkeling komt daarom bij vrouwen nauwelijks voor.

Dit betekent dat wanneer een vrouw een min of meer dwingende behoefte heeft mannenkleding te dragen er vrijwel altijd sprake is van transgenderisme of transseksualiteit: men draagt dan mannenkleding om de mannelijke identiteit te bevestigen.

6.2 Problemen bij VM-transgenderisme

Over specifieke problemen van VM-transgenderisten (vrouw-naar-man transgenderisten) is uit onderzoek niets bekend. Het ligt echter voor de hand dat zij op dezelfde problemen stuiten als die we bij MV-transgenderisten (man-naar-vrouw transgenderisten) tegenkwamen: relatieproblemen, gebrek aan zelfaanvaarding, sociaal isolement, depressieve gevoelens, genderdysforie, genderidentiteitsproblemen, een obsessieve preoccupatie met het manzijn, strijdige gevoelens over het 'man- en vrouwzijn (cognitieve dissonantie), het niet passen binnen de categorieën 'man' en 'vrouw'.

Uit onderzoek onder transseksuelen is echter bekend dat de levenskwaliteit van VM-transseksuelen (vrouw-naar-man transseksuelen), die een geslachtsaanpassing hebben ondergaan, doorgaans hoger is dan die van MV-transseksuelen:

- suïcide, sociaal isolement en werkeloosheid komen onder VM-transseksuelen minder vaak voor;
- seksuele problemen komen onder VM-transseksuelen minder vaak voor;
- het zoekproces naar de transseksuele identiteit loopt bij VM-transseksuelen sneller dan bij MV-transseksuelen (zij melden zich doorgaans op jongere leeftijd aan voor een geslachtsaanpassende behandeling dan MV-transseksuelen);
- VM-transseksuelen komen doorgaans overtuigender over in de rol van de gewenste sekse dan MV-transseksuelen.

Bovendien is VM-transseksualiteit maatschappelijk meer geaccepteerd dan MV-transseksualiteit.

Aangenomen mag worden dat VM-transgenderisten eveneens op wat minder problemen stuiten dan MV-transgenderisten. Van belang is daarbij dat 'mannelijkheid' bij vrouwen in onze maatschappij op minder problemen stuit dan 'vrouwelijkheid' bij mannen. Een en ander betekent dat het voor VM-transgenderisten meestal wat minder problematisch is om hun mannelijke identiteit voldoende ruimte te geven:

- het in het openbaar dragen van mannenkleding geeft niet zoveel problemen;
- het overtuigend als iemand van de andere sekse overkomen stuit doorgaans op minder lichamelijke belemmeringen dan bij MV-transgenderisten;
- het uit de kast komen is wat gemakkelijker;
- het zoekproces naar de werkelijke genderidentiteit verloopt doorgaans sneller dan bij MV-transgenderisten omdat het gemakkelijker is met genderexpressie te experimenteren;
- de integratie van de mannelijke en vrouwelijke identiteit kan gemakkelijker tot stand komen, omdat er enige speelruimte is voor de mannelijke identiteit.

Toch is ook voor VM-transgenderisten in onze maatschappij in feite geen plaats. Ook voor hen zijn er slechts de hokjes 'M' en 'V' die men kan aankruisen, ook zij worden of met 'mijnheer' of met 'mevrouw' aangesproken, enz. Daarnaast geldt evenzeer dat er ernstige onvrede kan zijn over de eigen geslachtskenmerken, die een substantieel aanwezige mannelijke identiteit ontkennen.

6.3 Perspectieven bij een gedeeltelijke geslachtsaanpassing

Wanneer verwacht mag worden dat een gedeeltelijke geslachtsaanpassing de levenskwaliteit verhoogt, moet indien men aan de in § 5.3 genoemde criteria voldoet, dit ook voor deze groep tot de opties behoren. Omdat in vergelijking met MV-transgenderisten deze eventuele veranderingswensen minder vaak een seksuele betekenis hebben en evenals de coming-out de integratie van de mannelijke en vrouwelijke identiteit relatief gemakkelijk verloopt, mag verwacht worden dat VM-transgenderisten over het geheel genomen vaker aan deze criteria zullen voldoen dan MV-transgenderisten. Bovendien lijken, wanneer we refereren naar de verschillen in levenskwaliteit van MV- en VM-transseksuelen die een geslachtsaanpassing hebben ondergaan, in geval van een gedeeltelijke geslachtsaanpassende behandeling de perspectieven voor VM-transgenderisten doorgaans gunstiger dan die van MV-transgenderisten. Ook mag verwacht worden dat acceptatie van gedeeltelijke geslachtsaanpassing bij vrouwen op minder maatschappelijke weerstand zal stuiten dan gedeeltelijke geslachtsaanpassing bij mannen.

VII TIPS

Zoals we hebben gezien kunnen travestie en transgenderisme heel wat problemen veroorzaken. Naar aanleiding van het NISSO-onderzoek naar travestie zijn echter wel enige tips te geven die eventueel kunnen bijdragen tot verbetering van de persoonlijke situatie. We maken daarbij een onderscheid tussen aanbevelingen die zowel voor travestieten als transgenderisten gelden en aanbevelingen die vooral voor transgenderisten zijn bedoeld.

Daarnaast worden ook enige tips gegeven aan vrouwen die moeite hebben met de travestie van hun partner.

7.1 Algemene aanbevelingen

- Beschouw travestie/transgenderisme als een persoonlijkheidskenmerk en niet als een psychische stoornis. Problematiseer travestie of transgenderisme niet meer dan nodig is. Travestie of transgenderisme hoeft geen zielige aangelegenheid te zijn.
- Probeer er niet vanaf te komen of het te verdringen en geef het zoveel mogelijk de 'ruimte' die het nodig heeft.
- Probeer er zoveel mogelijk inzicht in te krijgen.
- Breng een eventuele vaste partner zo snel mogelijk op de hoogte en geef zoveel mogelijk informatie.
- Ga geen vaste relatie aan met een partner die negatief staat tegenover travestie/transgenderisme.
- Wanneer men gaat winkelen om dameskleding te kopen kan men er tegen het winkelpersoneel beter openlijk voor uitkomen dat men deze kleding voor zichzelf koopt. Men komt er zo achter welke zaken travestietvriendelijk zijn en welke niet. De volgende keer stapt men dan meer ontspannen de zaak binnen waar men de vorige keer goed is behandeld. Men weet immers dat men daar travestie geen probleem vindt. Bovendien kan men zich dan ook laten adviseren, waardoor de kans dat men iets koopt wat past en goed staat toeneemt.
- Blijf niet in een isolement. Bezoek eens een T&T-avond of een andere gelegenheid voor travestieten en transgenderisten.

7.2 Specifieke aanbevelingen voor transgenderisten

Voor transgenderisten kunnen de hierna volgende tips tot verbetering van de levenskwaliteit leiden:

- Kom zo veel mogelijk uit de kast en onderdruk je vrouwelijke kant niet. Geef het de ruimte.
- Kies niet voor een leven als vrouw omdat er alleen de keuze zou zijn tussen een mannenleven en een vrouwenleven. Kiezen voor man (vrouwenkleren weggoeien) of voor vrouw (volledige geslachtsaanpassende behandeling) is in geval van transgenderisme geen optie omdat je altijd een deel van jezelf verliest.
- Switch indien mogelijk niet steeds tussen mannen- naar vrouwenkleding, maar ontwikkel een eigen kleding-, make-up- en haarstijl die aansluit bij je eigen identiteit. Een schoonheidsspecialiste en/of visagiste kan daarbij adviezen geven. Kies eventueel één voornaam die past. Twee verschillende garderobes en voornamen, een voor de mannelijke en een voor de vrouwelijke identiteit leiden niet tot harmonie.
- Neem eventueel spraak- en bewegingslessen, indien dit een betere aansluiting geeft bij je genderidentiteit.
- Ga alleen een vaste relatie aan, als binnen die relatie je vrouwelijke identiteit voldoende ruimte krijgt. Je partner moet niet alleen positief staan tegenover transgenderisme, maar zich er ook ten opzichte van de buitenwereld mee uit de kast willen komen.
- Draag zo mogelijk op het werk geen mannenkleding indien dit bij je aversie oproept. Het versterkt de obsessieve preoccupatie.
- Zoek aansluiting bij andere transgenderisten.

- Wees terughoudend over mogelijke lichamelijke aanpassingen die beter aansluiten bij je eigen identiteit. Kies daar eventueel uitsluitend voor indien: (1) je mannelijke en vrouwelijke identiteit in harmonie zijn; (2) je niet obsessief met transgenderisme bezig bent; (3) je al volledig uit de kast bent gekomen en in staat bent je zo sociaal en maatschappelijk te ontplooiën; (4) de wens hormonen te gebruiken duurzaam en niet ambivalent is; (5) er met je eventuele partner overeenstemming over is. Ga verder alleen over tot hormoongebruik in overleg met een arts en na grondige voorlichting.
- Het kan nodig zijn over te gaan tot definitieve epilatie van de baardharen. Belangrijk is dan niet zelf te gaan prutsen met een epileerapparaat, maar een huidtherapeute of een in elektrische epilatie gespecialiseerde schoonheidsspecialiste te zoeken. Wat elektrische epilatie betreft is een combinatie van de flash- en de blendmethode het beste: deze methode gaat bij een mannelijke baardgroei het snelst zonder dat er huidproblemen ontstaan. Inmiddels zijn er echter snellere en goedkopere methoden ontwikkeld zoals laser- en lichttherapie. Deze methoden zijn alleen geschikt voor donkere haren. Baardepilatie wordt ook in geval van transgenderisme door sommige ziektekostenverzekeraars op indicatie van de huisarts vergoed. Het is ook aftrekbaar van de belasting.

7.3 Aanbevelingen voor partners van travestieten en transgenderisten

Hierna volgen tips voor vrouwen die moeite hebben met travestie, maar toch met hun partner verder willen:

- Heb geen schuldgevoelens over het niet accepteren van (bepaalde aspecten) van zijn travestie. Acceptatie kan men niet opleggen of afdwingen; het is er of is er niet.
- Probeer wel na te gaan in hoeverre bepaalde problemen die je met travestie hebt, terecht zijn of het gevolg zijn van bepaalde vooroordelen en/of irrealistische angsten.
- Zoek daarom adequate informatie over travestie (zie bijlage IV).
- Probeer ook door er met hem over te praten meer inzicht te krijgen in zijn behoefte aan omkleden. Accepteer daarom niet dat hij bepaalde zaken over travestie verzwijgt, maar besef wel dat het moeilijk voor hem kan zijn bepaalde dingen aan te kaarten omdat hij bang is dat je het niet zult begrijpen en/of accepteren.
- Bedenk dat travestie of transgenderisme niet valt 'weg te therapieën'; het zal - afhankelijk van de betekenis - op een of andere manier een plaats moeten krijgen. Probeer daarover tot voorlopige afspraken te komen en stel deze bij indien ze niet (meer) leefbaar blijken.
- Blijf niet alleen met travestie tobben. Zoek mensen met wie je erover kunt praten. Zoek eventueel contact met de werkgroep Facet.